

לבנינה של תורה

שיחות שנמסרו בבית המדרש על ידי ראש הישיבה הרב ברוך וידר שליט"א



שיחה תכט

ח בסיוון תשפ"ב
פרשת "בהעלותך"

יִרְאֵת ה' לְחַיִּים

חשיבות לימוד המוסר (ב)

בשבועות האחרונים עסקנו בדמותם של רבי עקיבא הקודם אף ללימודי התורה הרגילים, ללימודי ההלכה, ושל תלמידו רבי שמעון בר יוחאי, האומר ב'תיקוני זוהר'¹ טענה נוראית שחוסר העיסוק בנשמת התורה, גורם לחורבן התורה ולסילוק השכינה: "אוי להם, שעושים את התורה יבשה". ביארנו בשיחה הקודמת שיש ג' קומות בחלק הרוחני שבאדם: הנפש, הרוח והנשמה, המכונות בספרים "נר"ן". קומת הנפש היא קומת המידות, שתיקונה הוא על ידי לימוד המוסר. קומת הרוח והנשמה, שנתחיל לעסוק בהן בעזרת ה' מהפעם הבאה, תיקון הוא בלימוד האמונה ובלימוד פנימיות התורה. ביארנו שיש חובה גדולה של לימוד המוסר,

"בְּכָל עֵת יִהְיוּ בְּגִדֶיךָ לְבָנִים"

בהיותי בשיעור א' שמעתי מהרב יהושע צוקרמן זצ"ל בשיעורו ב'מסילת ישרים' ביאור נפלא לדברי הגמרא³ ש"כל תלמיד חכם שנמצא רבב על בגדו - חייב מיתה". המידות הן לבושי הנפש. תלמיד חכם שנמצא רבב בבגדו, היינו שנמצא פגם במידותיו, חייב מיתה, שהרי זהו חילול השם גדול. הגמרא מוסיפה ודורשת פסוק: "שנאמר":⁴ 'כָּל מְשֻׁנָּאִי אֶהְיֶה מוֹת' - אל תקרי משנאי אלא משניאי". מי הם אלו המשניאים את התורה על אנשים? לצערנו הגדול אנו נפגשים לעיתים מידי פעם בתופעתו שכאלו, וחילול השם שיש בדבר הזה הוא נורא ואיום. תלמידי חכמים מייצגים את

לימוד מוסר
אינו מסתכם בקריאת טקסטים
לימוד מוסר
הוא עבודה,
שהינה עבודת חיים

² חלק ב, כלל קמג
³ שבת, דף קיד, עמוד א
⁴ משלי, פרק ג, פסוק כו

¹ תיקון ל, דף עג, עמוד ב: "וְאִפְּלוּ כָּל אִינוֹן דְּמִשְׁתַּדְּלִין בְּאִוְרֵיתָא, כָּל חֶסֶד דְּעֵבְדִין לְגִרְמִייהו עֵבְדִין... וְיִ לֹון מֵאן דְּגִרְמִין דְּיִזִּיל לִיה מִן עֲלָמָא וְלֹא יִתְּבֹ לְעֲלָמָא, דְּאִלִּין אִינוֹן דְּעֵבְדִין לְאִוְרֵיתָא וְיִבְשָׁה, וְלֹא בְּעָאן לְאִשְׁתַּדְּלָא בְּחֻכְמָה דְּמִבְּלָה, דְּגִרְמִין דְּאִסְתַּלֵּק וְנִבְיִעוּ דְּחֻכְמָה דְּאִיהִי י' מִינָה, וְאִשְׁתַּאֲרֵת ב' יְבִישָׁה, וְיִ לֹון דְּגִרְמִין עֲנִיָּתָא וְחֻרְבָּא וְכִינָה וְהָרָג וְאִבְדֵּן בְּעֲלָמָא, וְהִיא רִוַּח דְּאִסְתַּלֵּק אִיהִי רִוַּח דְּמִשְׁנִיחַ כְּמָה דְּאִתְּמַר, וְאִיהִי רִוַּח הַקֶּדֶשׁ, וְאִיהִי רִוַּח חֻכְמָה וְכִינָה רִוַּח עֲצָה וְכִינָה רִוַּח דְּעֵת וְיִרְאֵת ה'".

הלימוד עושה קנין חזק בנפש, להיות העבירה מרוחקת ממנו בטבע. זהו תהליך שביכולתו ליצור במשך השנים שינוי הטבע. אדם השואף לתקן את מידת הכעס המקננת בקרבו, אמנם יצטרך לעבוד על כך במשך שנים, אולם לאחר מכן הוא יזכה לחיים אחרים בביתו ועם ילדיו, קל וחומר בנוגע למעגלים רחבים יותר.⁶

"יראת ה' היא אוצר"

ספר 'נפש החיים', שיש לו חשיבות רבה בעולם הישיבות, מורכב מארבעה חלקים. ארבעה שערים נפתחים בו. בשער ד' הוא עוסק במשמעות של לימוד התורה. בתחילה הוא מבאר שלימוד תורה לשמה הוא "לשם התורה".⁷

אמנם, מוסיף מחבר הספר, רבי חיים מוולוז'ין, ואומר שהמקיים את לימוד התורה באדם והגורם לו להיות מחובר לתורה בחייו הוא האוצר של יראת ה'. כך הוא כותב בתחילת פרק ה': "ולפי ערך גודל אוצר היראה אשר הכין לו האדם, כן על זה הערך יוכל ליכנס ולהשתמר ולהתקיים בתוכו תבואות התורה כפי אשר יחזיק אוצרו". כמה דגן אפשר לאחסן? כפי גודל החדר, כמה ספרים ניתן להניח? כפי גודל הארון, כמה תורה תוכל להיכנס באדם? כפי גודל האוצר של יראת ה'.

לכן הוא מציע דרך מעשית שברצוני להציעה בפני בני הישיבה. בליל שבועות חווינו כולנו לימוד נפלא ואווירה מרוממת. הרגשנו כאילו אנו בהר סיני. אין לי ספק שחוויה רוחנית זו תלווה את מי שהיה שותף לה במשך כל ימי חייו. אין ספק שכל בחור בישיבה שישאל על רצונותיו יענה שהוא שואף ללימוד תורה ולשם כך הוא בא לישיבה. אולם, כיצד יוצרים את הקניין הנפשי והבניין הרוחני שייצור את הקשר העמוק לתורה? כיצד מתגברים על היצר הרע המושך אותנו למחוזות אחרים?

במסיבת החג דיברנו על עניין הבחירה. סיפרנו על ר' אלכסנדר שפדה את המהר"ם מכלאו ובזכותו הוא זכה להיקר בקבר ישראל. משום כך זכה גביר זה להיות בעולם הבא במחיצתו של המהר"ם מרוטנבורג, עם

⁶ כבר הזכרנו, חיזקו וביקשנו, ללימוד ענייני שמירת הלשון לרפואת הרב מרדכי בן רבקה שליט"א ולחזק את 'סדר שמירת הלשון' הנהוג בישיבות וגם בישיבתנו מאחד עד אחד ועשרים.
⁷ פרק ג

התורה, וכאשר הם מקולקלים, חלילה, זוהי פגיעה בקודשא בריך הוא. אדם נמדד בראש ובראשונה במדותיו, לא במספר הפעמים שסיים את הש"ס. לכן, אם ידוע לאדם שישנו תחום מסוים שהוא לוקה בו, למשל שהוא כעסן או שקשה לו לשמור על עינו, והוא חפץ להשתנות ולהשתפר, זוהי הדרך בה יוכל להצליח.

"מִרְפָּא לְשׁוֹן עֵץ חַיִּים"

ב"אגרת המוסר" של רבי ישראל מסלנט כתוב דבר נפלא מאוד: **"הנשגב והעיקר בשימוש רפואות התורה לתחלואי היצר, הוא ללמוד בעוז ועיון עמוק היטב, דיני העבירה עצמה, ההלכה עם כל סעיפיה"**. אנסה להסביר את דבריו. ישנם דברים שלכמעט כל היהודים ברור שלא יעשו, למשל: לאכול חלב לאחר בשר, כל אחד לפי מנהגו ושיטתו. גם קל שבקלים יתגבר ולא ישתה כוס קפה או שקית שוקו או יאכל ארטיק לאחר ארוחה בשרית. מונח בתת המודע שלו אישהו גבול אותו הוא לא חוצה. אם כן, שואל רבי ישראל מסלנט, כיצד ייתכן שבענייני לשון הרע אנשים אינם זהירים מספיק? קל וחומר בדור הוואצאפים שבלחיצת כפתור גורמים לאנשים להתאבד בשל שליחה של הודעה כלשהי. ילדים ומבוגרים מתאבדים מכך ש"יורדים" עליהם או שהפיצו עליהם שמועות שונות. לשון הרע הוא דבר נורא, **"מִמֵּת וְחַיִּים בְּיַד לְשׁוֹן"**,⁵ אז מדוע אנשים נכשלים בכך? משום שאין מודעות לחומרת הדבר. אם כן מה עלינו לעשות לשם תיקון הדבר? ללימוד את ההלכות של לשון הרע בעיון ובדקדוק יחד עם לימוד המוסר הנוגע לכך בספר 'שמירת הלשון', ועל ידי כך תשתנה המודעות ועימה גם תשומת הלב.

על כן, ממשיך רבי ישראל מסלנט: **"ולכן היסוד העיקרי והעמוד הנכון, להכין את עצמו לשמירה מהעבירות ועשיית המצות, הוא רק הלימוד הרב בהלכה זו הנוגעת לעבירה זו או למצוה זו, ובפרט בעיון הדק היטב, כי זה**

⁵ משלי, פרק יח, פסוק כא. עיין מדרש תנחומא, פרשת מצורע, סימן ד: "הכל תלוי בלשון - זכה זכה לחיים, לא זכה נתחייב למיתה... ואם עסק בלשון הרע מתחייב נפשו למות, שקשה לשון הרע משפיות דמים, שכל מי שהורג אינו הורג אלא נפש אחת, והמספר לשון הרע הורג שלשה, האומרו והמקבלו והנאמר עליו... מי קשה המכה בחרב או מכה בחץ? הוי אומר המכה בחץ, המכה בחרב אינו יכול להמית את חברו אלא אם כן קירב אצלו ונגע בו, והמכה בחץ אינו כן, אלא זורק החץ ומכה אותו בכל מקום שהוא רואה אותו, לכך נמשל מספר לשון הרע לחץ, שנאמר (ירמיה ט, ז): 'חץ שחוט לְשׁוֹנָם מִן־קֶמֶה דָּבָר'."

אחרים, אלא ללמוד במטרה להכניס את הדברים לתוך חיינו.

"רִאשִׁית חֲכָמָה יִדְאָת ה'"

לכן 'נפש החיים' מציע הצעה מעשית¹¹: כאשר אדם בא ללמוד תורה ראוי לו להכין את עצמו כל פעם קודם שיתחיל ללמוד באמצעות לימוד עניינה של תורה, באמצעות תשובה ותפילה. אם אדם יכין את עצמו לפני הלימוד כל הלימוד שלו ייראה אחרת. כך כותב גם הרב זצ"ל בפסקה המופיעה גם ב'אורות התורה'¹² וגם ב'אורות התשובה'¹³: **"לפי ערך בהירות התשובה שלפני הלימוד תגדל בהירות ההבנה של הלימוד"**.

התורה שאנו לומדים, על כל חלקיה, היא תורה אלוקית, אלו אינם חוקי בג"ץ, לא חוקי בית המשפט המחוזי ולא חוקי מדינת ישראל, על אף שהם יקרים לנו מאוד אם אכן הם תואמים לדרך התורה. אלו הם חוקים אלוקיים, זוהי תורה אלוקית. וכי אפשר לאחוז בתורה אלוקית עם ידיים מלוכלכות? וכי ניתן לאחוז בה מבלי טהרת הנפש ומבלי תיקון¹⁴? לכן לימדונו רבותינו שעל אדם להקדים תשובה ולימוד מוסר ללימוד התורה. על ידי כך גם שכל האדם יקבל הארה¹⁵. על כן דבר זה הוא כל כך משמעותי.

"אַרְחָ לְחַיִּים שׁוֹמֵר מוֹסֵר"

אם כן עבודה רבה לפנינו. ניתן לסכם את דברינו במספר נקודות מעשיות:
הראשונה - אדם היודע את נגעי לבבו ומודע לכך שיש דברים שעליו לתקן נזקק לעבוד על המידה או העניין

הרשב"א והרא"ש והרמב"ם, במחיצת רבותינו הראשונים. סיפרנו שהמהר"ם מרוטנבורג נגלה אליו בחלום והציע לו כגמול על החסד שעשה עימו לבחור בין להיות עימו במחיצתו בעולם הבא ובין עושר גדול לו ולזרעו אחריו עד סוף כל הדורות. ר' אלכסנדר בחר בדבר הראשון⁸.

ברוחניות אין מתנת חינוך, ברוחניות שום דבר לא בא בקלות. ניתן לתת למישהו מתנה ספר או כסף, אבל בלתי אפשרי לבנות לזולת עולם רוחני. רות זכתה שיצא ממנה דוד מלך ישראל שריווה לה' בשירות ותשבחות⁹, משום שבשעת מבחן היא נעמדה ובחירה היא בחרה ללכת עם חמותה לכל אשר תפנה. כדי להגיע לטוב יש לבחור. ללא בחירה אמיתית לא ניתן להגיע למאומה. אולם, על מנת לדעת מה נכון לבחור יש לבנות מודעות רוחנית. על כן כאשר מעוניינים לבנות מודעות ללימוד תורה, מתוך ידיעת ערכה של תורה כמניעה את כל חיינו, יש צורך להשקיע בדרך העבודה, דרך המוסר. הלוא אין ספק לאיש שאדם הלומד תורה ודבוק בה נראה אחרת, כעין דברי 'החזון איש'¹⁰: **"וְאִמָּנָם הָאִישׁ הַזֶּה לְיָדֵיעַת הַתּוֹרָה, הוּא הוֹלֵךְ בֵּין אֲנָשִׁים וְנִדְמָה כִּבְּן אָדָם. אֲבָל בְּאֵמַת הוּא מֵלֶאֱלֹהִים הָדָר עִם בְּנֵי תְמוּתָה, וְחֵי חַיִּי אֲצִילוֹת וּמְרוֹמָם עַל כָּל תְּהֵלָה"**. ראינו ואף רואים גדולי עולם, אנו רואים אנשים שהם "מלאכים כבני אדם", אנחנו זוכים לראות זאת.

לימוד מוסר אינו מסתכם בקריאת טקסטים. לימוד מוסר הוא עבודה, שהינה עבודת חיים עבור האדם הרוצה באמת להשתנות ולהתרומם. מבלי עבודה אין מתנות, ובהקשר זה מדובר בעבודה קשה. הרמב"ן כותב באגרתו לבנו: **"וכאשר תקום מן הספר תחפש באשר למדת אם יש בו דבר אשר תוכל לקיימו"**. לימוד מוסר אינו מסתכם בקריאת 'מסילת ישרים' או ספרי מוסר

¹¹ פרק ו: "לזאת האמת שזו היא הדרך האמיתית אשר בזה בחר הוא ית"ש. שבכל עת שיכין האדם עצמו ללמוד ראוי לו להתיישב קודם שיתחיל, עכ"פ זמן מועט, ביראת ה' טהורה בטהרת הלב, להתודות על חטאתו מעומקא דליבא. כדי שתהא תורתו קדושה וטהורה".

¹² פרק ו, אות ב

¹³ פרק יד, אות יז

¹⁴ עיין בפתיחת השל"ה: "לא יכול אדם לבא לכתר תורה אם לא יהיה לו הכנה ביראת חטא, שנפשו חשקה בדבקות השם יתברך, ולב טהור לו, חושק ומתאוה להדבקות, דאם לא כן, עליו נאמר (תהלים נ, טז): 'ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי'. על כן צריך להתלבש להיות יראת ה' נגד פניו". עיין עוד אורות התשובה, פרק ח, אות יד: "...ואין החכמה עולה אלא כפי ברכת הרצון שבה, והעונות הם מעכבים בעד הרצון שלא יתעלה, וצריך לשוב בתשובה כדי לברר את הרצון כדי שתתעלה החכמה כראוי"; שם, פרק יד, אות א*.

¹⁵ עיין אורות התורה, פרק יא, אות ה: "כשהאדם קרוב ברוחו ורעיוניו אל התורה, מאירות עליו ההארות העליונות, ומידותיו וכל תכונותיו מתרוממות ומתעלות... ועל זאת יתפלל כל חסיד ויזהר... שלא תצא מתחת ידו שום תקלה ולא יגרום שום חטא ועוון, להיעשות מחיצה בינו ובין האור העליון".

⁸ עיין שם הגדולים, ערך מהר"ם מרוטנבורג: "ראיתי בסדר הדורות... מאגרת רבינו יהודה בן הרא"ש כי איש אחד העליל על מהר"ם בשנת ה' אלפים ס"ה והיה שואל סך גדול, והרב היה עני והאיש לא רצה שום ערב יהודי אלא הרא"ש תלמידו. והרחיבו למהר"ם שיהיה יותר מרווח בסוהר, ותוך זה נפטר מהר"ם בבית הסוהר, והרא"ש ברח. ולא ניתן מהר"ם ז"ל לקבורה כמה חדשים מאיר עד אדר. ועשיר אחד, אלכסנדר בר שלמה, שם נפשו בכפו לקברו, ותיכף בא לו מהר"ם בחלום ואמר לו אם ירצה להיות עשיר הוא וזרעו עד סוף כל הדורות או ירצה למות תיכף ויזכה לעה"ב? ובחר העשיר לזכות לעה"ב, ומת תיכף ובא בחלום שהוא נתון בעה"ב אצל מחיצת מהר"ם".

⁹ עיין ברכות, דף ז, עמוד ב

¹⁰ קובץ אגרות, חלק א, סימן יג

הדבר השלישי נוגע לדבר המרכזי שבגינו באים לישיבה והוא ללמוד תורה - ליחד בטרם הלימוד חמש עשרה דקות ללימוד ספר העוסק בעניינו של לימוד התורה, ובפרט לפני הלימוד של 'סדר בוקר' בתחילת היום. אני מאוד ממליץ על שער ד' ב'נפש החיים'. בנוסף לכך יש את 'אורות התורה', 'מעלות התורה' של רבי אברהם אחי הגר"א, 'בניין עולם' וספרים רבים נוספים. דבר זה ייתן את ברכתו בצורה שלא ניתן לתאר. אין לי ספק בדבר, ואני יודע ועד לפי קטני שהנהגה זו פועלת והיא בעלת ערך משמעותי.

¹⁹העיקר העומד מעל הכל הוא עצם הבחירה. משום שניתן לשמוע את השיחה או ללמוד 'מסילת ישרים', אך לא לשנות מאומה בדרכי החיים²⁰. הלוא יסוד החיים שלנו מושגת על הבחירה החפשית, ובפרט בדור הגאולה בו הקב"ה מאלץ אותנו יותר ויותר לבחור בעבודת ה' מרצוננו. כשלא בוחרים כך זזים לצד ועלולים להתרחק מאוד, ה' ירחם.

דיברנו בחג על הרב אורי זוהר זצ"ל. רציתי להוסיף על כך שהוא היה בבחינת רבי אלעזר בן דורדיא של הדור²¹. ראיתי את דבריו של ראש ישיבת 'אור שמח', ישיבה לחוזרים בתשובה, שאמר: "לדעתי הוא היה גדול הדור בכמות ובאיכות של החזרה בתשובה". לא מוכר בהיסטוריה משהו כמוהו, שמהקצוות הגיע לשיא כזה. חושבני שבמבט של דורות ניתן להקבילו לרבי אלעזר בן דורדיא. זוהי דוגמה מובהקת ליכולתו של אדם לבחור. היכולת שתניע את חיינו היא היכולת לבחור. ההפך מכך היא העצלות, עליה מדבר ה'מסילת ישרים', המותירה את האדם במצבו הקבוע ואינה מאפשרת לו ללכת למניין, לקום בבוקר, לעבוד, להתחתן וללדת ילדים. גם בגשמיות היא עלולה שלא להניח לאדם להתקדם. העצלות תותיר אותו במצבו הנמוך. אם כן, לימוד המוסר הוא המנוע שביכולתו להניע את גלגלי המהפכה בקרבנו. ובחרת בחיים.

¹⁹ ***** מכאן ואילך היו כמה משפטים קטועים שהוספתי בהם כדי שיוכן
²⁰ עיין שערי תשובה, שער ב, אות כו: "אם האדם לא עורר נפשו מה יעילוהו המוסרים? כי אף על פי שנכנסים בלבו ביום שמעו, ישכחם היצר ויעבירם מלבבו... אכן צריך האדם בשמעו המוסר לעורר נפשו ולשום הדברים אל לבו, ולחשוב בהם תמיד, ועליהם יוסיף לקח, ומלבו יוציא מליו, ויתבודד בחדרי רוחו, וישבו יהפוך יד תוכחתו על נפשו, ולא יסמוך על תוכחת המוכיח לבדו. ותוכחתו לבקרים ולרגעים תהיה, עד אשר תקבל נפשו המוסר, ועד אשר תטהר."
²¹ עיין עבודה זרה, דף יז, עמוד א

שהוא מתקשה בו. כתוב בספרים¹⁶ שאם מישהו נכשל בדבר מסוים, הרי שדווקא בעניין זה גנוזים תיקונו וגדלותו. לכן אין לאדם לירא ולפחד, וחלילה לא ליפול ברוחו, אלא ילמד את ההלכות והמוסר הנוגעים לתחום שברצונו לתקן. אם לדוגמה ברצונו לתקן מידת הכעס ילמד ספר שעוסק בעניין הזה, במידה והוא רוצה לתקן את שמירת העיניים יעסוק בלימוד על כך וכיוצא בזה.

הנקודה השנייה - נכון שכל אחד יקבע לו לימוד מוסרי קבוע ביום, בו יעסוק בתיקון נפשו ובתיקון מדותיו. כראש וראשון בספרי המוסר בעולם הישיבות ובעולם היהודי כולו התקבל ה'מסילת ישרים' לרמח"ל. אמנם ישנם ספרי מוסר רבים ומגוונים, אך ברצוני להעיר נקודה מאוד מהותית. לפני למעלה מארבעים שנה שאלתי על כך את מו"ר הרב אביגדר נבנצל שליט"א והוא השיב לי בדבר הכתוב לדעתי גם ב'אורות התשובה'¹⁷ - "יתכן שאדם יתחבר לפי סגנונו ואופי נשמתו לספר מסוים, אדרבה שילמד אותו. הרב נבנצל שיתף אותי שהוא עצמו אוהב את הספר 'תומר דבורה' ה"קטן בכמות ורב באיכות", כלשונו. למרות זאת, סבור אני שלא ניתן לדלג על לימוד 'מסילת ישרים'¹⁸. 'מסילת ישרים' זהו ספר שצריך להיות על שולחנו של כל יהודי ובלבד של יהודי. צריך לחזור עליו כל החיים. יחד עם זאת, כל אדם עם איזה הוא חש יותר הזדהות וחיבור.

לכן בישיבה מתקיים בכל יום בשעה שש בערב 'סדר אמונה ומוסר' בהכוונת הרב חננאל שבטוחני שישמח לעזור לכל מי שירצה לעבוד בזמן הזה. בודאי שגם שאר הר"מים ישמחו ליעץ לכל אחד לפי טבע נפשו. זהו 'סדר' קדוש היכול לשנות את חייו של אדם.

¹⁶ צדקת הצדיק, אות מט: "כל אחד ידע שבמה שיצרו תוקפו ביותר הוא כלי מוכן לאותם דברים ביותר להיות נקיים וזכים אצלו. ובדברים שהיירה לפשוע בהם ידע שהוא כלי מוכן להיות דייקא באותו דבר נקי ובר לבב."
¹⁷ פרד יד, אות טו: "ואם לפעמים יראה לו, שהמדה המתעוררת ע"י הקריאה בספרים מענייני המוסר והיראה אינה לפי מדתו, יתבונן ויחקור על מדתו מה היא, ויתחזק ויתאמץ בייחוד במדתו העצמית וגם מזה אל ינח ידו ממה שמתעורר ע"י הספרים." ***** האם לכך הכוונה?
¹⁸ עיין אור ישראל (לרבי ישראל מסלנט), נתיבות אור, ד"ה אנוכי, על רבו רבי יוסף זונדל מסלנט: "אנכי הכותב זוכר אני... אחרי נסיעת החסיד מוהר"ז הנ"ל לעיר הקדש. וראיתי בעיני כמה ניירות מכת"י הטהור. אשר שם יסופר השאלות ששאל מרבו הגאון החסיד מוהר"ח זצוק"ל מוואלאזין... וראיתי שם אשר שאל מרבו הגה"ח הנ"ל בעת פרידתו מוואלאזין: איזה ספרי מוסר טוב לעסוק? והשיב לו בזה"ל: 'כל ספרי מוסר טוב ללמוד. אך ספר מסילת ישרים הוא יהיה מנהלך'."